

ТАРИХ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ РИВОЖЛИНИШИ ТАРИХИ

Фарходжонов Фаррух

НамДУ Тарих йўналиши 1-босқич
магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада тарих ўқитиш методикаси ривожланиши тарихи ва тарих фанининг кечаги ва бугунги аҳамияти таққосланган. Чор Россияси, СССР ва мустақиллик давридаги тарих фанига эътибор мисоллар билан келтирилган.

Калит сўзлар: Тарих ўқитиш методикаси, ўқув қўлланма, мактаб, халқ таълими вазири, тарих, Чор Россияси, гимназия.

Annotation: This article compares the history of the development of history teaching methodology and the importance of history science yesterday and today. Tsarist Russia, USSR and the history of the period of independence are given examples.

Keywords: Methodology of teaching history, curriculum, school, minister of public education, history, Tsarist Russia, gymnasium.

Аннотация: В данной статье сравнивается история развития методики преподавания истории и значение исторической науки вчера и сегодня. Приводятся примеры царской России, СССР и истории периода независимости.

Ключевые слова: Методика преподавания истории, учебная программа, школа, министр народного просвещения, история, царская Россия, гимназия.

Бугунги кунда узлуксиз таълим тизимининг барча босқичларида ижтимоий фанларни ўқитиш, уларни қай тарзда тақсимлаш, ўқитиш ва амалиёт интеграциясини ташкил этишга қаратилган махсус концепция ишлаб чиқиш зарур эҳтиёжга айланиб бормоқда. Янги Ўзбекистоннинг асосий стратегияларидан бири сифатида “Узлуксиз таълим тизимида ижтимоий фанларни ўқитиш тартиби ва тамойиллари тўғрисида” қонун ишлаб чиқиш ва уни амалиётга жорий этиш эҳтиёжи ҳам мавжудлиги таъкидлаб ўтилди[1]. Бу йўналишда Ш.Мирзиёев томонидан “2022-2030 йилларда Ўзбекистон Республикасининг узлуксиз таълим ва тарбия соҳасини гуманитарлаштириш стратегияси” яратилиши ва амалга оширилиши тавсия этилди[2]. Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясининг

“Маънавий тараққиётни таъминлаш, ушбу соҳани тубдан ислоҳ қилиш ва янги босқичга олиб чиқиш” йўналишида “Ўзбекистон тарихини ўрганиш ва тарғиб қилишни ривожлантириш” вазифаси белгиланган. Сўнгги йилларда дунёнинг кўплаб мамлакатларида умумий ўрта таълим муассасалари таълим олувчилари таълим ва тарбияси сифатини оширишнинг энг самарали йўллари бўйича илмий ва ижодий изланишлар олиб борилмоқда. Таълим жараёнларини услубий жиҳатдан такомиллаштириш ўқитувчиларнинг ўз фаолиятини, компетентлигини янада ривожлантиришни талаб қилади[3: 2].

В. О. Ключевский «авлодларимизни ўрганиб, ўзликни — ўзимизни англаймиз. Тарихни билмасдан туриб, биз ўзимизни бу дунёга нега ва нима учун келганлигимиз, шундай қилиб ва нимага интиломғимизни аниқ англамоғимиз керак» дейди[4: 9]. Табиийки, ёш авлодга фуқаролик ҳис-туйғуларини тарбиялаш ва узи туғилиб ўсган Ватанга садоқат, фидокор шахсни шакллантириш ҳар бир жамиятнинг диққат марказида бўлиб келган ва шундай булиб қолади. Шундай экан, XIX асрнинг иккинчи ярмида Ўрта Осиёни босиб олган Чор Россияси ва 1917 йилдан ҳукмронликни ўз қўлига олган большевиклар партияси Ўрта Осиё халқларини 150 йил давомида тутқунликда ушлаб турган даврда ҳам бундай масала эътибордан четда қолган эмас эди. Ўзбекистонда тарих ўқитиш методикасини педагогик фан сифатида шаклланишида юқорида қайд этганимиздек, Ўрта Осиё халқларининг 150 йил давомида Чор Россияси ва большевиклар томонидан ҳам иктисодий, ҳам маънавий жиҳатдан тутқунликда ушлаб туришда узининг маълум бир изини қолдирди. Шу боис биз тарих ўқитиш методикасининг илмий-педагогик фан сифатидаги масала хусусида гап юритар эканмиз, ўлкамизда ҳар томонлама ҳукмронлик қилиб келган Чор Россияси, кейинги большевиклар партиясининг маърифий соҳада олиб борган фаолиятига қисқача тарихий назар солмоғимиз лозим.

Тарихий фактларга мурожаат қилдикан бўлсак, Россияда тарихдан дастлабки, оригинал ўқув қўлланмаси XVII асрнинг 70-йилларида яратилган бўлиб, «Синописис» (лотинча *sinopsis* — тўпلام, турли муаллифларнинг мақолалар тупламининг умумий қараши), яъни тарихий воқеаларни шархлаш деб аталганлигини гувоҳи бўламиз. Бу ўқув қўлланмасида Россия ва Украина халқлари тарихи қисқача баён этилган бўлиб, 30 маротабадан ортиқ қайта нашр этилганлигининг гувоҳи бўламиз. «Синописис»ни тузган муаллифлар ўз ўқув қўлланмаларида жадвал тузиб, жадвалда тарих ўқитишдан асосий мақсад ўша даврда рус князлари ва украин герцогларининг исм шарифлари, яшаган даврларини ифода этадиган саналарни алоҳида қайд этишга ҳаракат

қилганлар[4: 10]. XVIII асрда Россияда ташкил этилган ўрта ўқув ташкилотларида тарих ўқитиш жорий этилган булиб, умумий тарих ва рус тарихи-«10 нинг мустақил курслари ҳам ўқитила бошланган эди. Ана шундай рус тарихидан яратилган дарсликлардан бирининг муаллифи М. В. Ломоносовдир.

XIX асрнинг 60-йиллари оралиғида Россияда бошланган сиёсий реакция мактаб ва гимназияларда тарих фанини ўқитишда ҳам ўзининг яққол ифодасини топди. Реакция мафкурачиларининг ашаддий вакилларида бири, халқ таълими вазири М. И. Кратков тарих фанини ўқитиш ёш авлод онгини уйғотишдаги таъсирини янада очикроқ пайқади, «тарих — ниҳоятда зарарли ўқув фани» деб айтади[4: 16]. Тарих фанини мактаб, гимназия ва олий ўқув юртлари ўқув режаларидан буткул олиб ташлашнинг имкони булмаганлиги боис, тарих фанини ўқитишга ажратилган соатлар кескин қисқартирилди.

Россия мактабларида тарих фани юқорида кайд этилган ҳолатда ўқитилган бўлса, унинг том маънодаги мустамлакаси бўлмиш Туркистон ўлкаси мактабларида тарих ўқитиш қандай аҳволда бўлган? Бу масала буйича айрим тарихий маълумотларга мурожаат қиламиз. 1890 йилда Туркистон ўлкасидаги эркаклар гимназиясида 1871 йилда тасдиқланган классик гимназия ўқув режаси асосида машғулот олиб борилар эди. Фақат 1890 йилга келганда подшоҳ томонидан янги ўқув режаси тасдиқланган эди. 1890 йилдан иборат жамоатчиликнинг таъзийқи асосида реакцион кайфиятда бўлган Чор Россиясининг халқ таълими вазири Долянов бирмунча ён беришларга мажбур бўлди. Лотин тилига ажратилган соатлар 7 соатга, юнон тили 3 соатга қисқартирилиб, янги тилларни урганишга 19 соат ажратилди. Тарихга эса 1 соат, географияга 2 соат вақт ажратилди. Айрим демократик кайфиятда бўлган педагоглар тарих фанидан талабаларга минимум объектив билимларни бериш лозимлигини алоҳида кайд этиб ўтдилар. Масалан, Туркистон гимназия мактабининг директори Н. П. Остроумов ўқувчилар тарихни оз бўлса-да ўргансалар-у, лекин ҳар томонлама асосланган бўлсин, деб ёзган эди[4: 16]. Россиядаги 1917 йил октябрь тўнтариши натижасида ўрнатилган шўролар ҳокимияти ҳам тарих фани ва уни ўқитишга бефарқ қарамади. Шўролар ҳокимиятининг дастлабки йилларида тарих ўқитиш методикасининг қурилиши ва ривожлантирилиши бирмунча оғир кечди. Биринчи жаҳон уруши, фуқаролар уруши натижасида иқтисоди бирмунча оғир аҳволда қолган бир шароитда ёш шўролар даврида тарих фанини ўқитиш буйича ўша давр талабига жавоб берадиган ўқув дастурлари ва дарсликларни яратиш учун маблағ деярли йук эди. Бироқ ҳар қандай қийинчиликларга

қарамасдан фуқаролар уруши йилларида ҳам тарих фани ва уни ўқитиш методларини такомиллаштириш буйича маълум амалий ишлар килинди. Илғор тарихчи олимлар ва ўқитувчилар томонидан ишлаб чиқилган тахминий ўқув режалари ва методик тавсиялар ишлаб чиқилди. Р. Ю. Виппер ва М. Н. Коваленколарнинг Россия тарихидан яратган дарсликлари кайтадан нашр этилди[4, 16]. Шўролар ҳукуматининг дастлабки йилларида тарих ва умуман ижтимоий фанларни ўқитишдан кузатилган асосий мақсад ёш авлодда дахрийликка асосланган, рус халқидан бошқа халқларнинг тарихини ўрганиш жараёнида ўзлигини миллий жихатдан англашдан умуман узоқ тутишга асосланган «интернационализм» ғояси асосида тарбиялашга асосланган эди. Шу боис ХХ асрнинг 20-йиллари охиригача РСФСР сафига кирган айрим мамлакатларнинг тарихи умумтаълим мактабларида ҳам, олий ўқув юртларида ҳам асосий ўқув фани сифатида ўқитилган эмас эди. Шу боис бу даврда тарих ўқитиш методикасига махсус фан сифатида таҳлил этиш кун тартибига киритилмаган эди.

Йигирманчи асрнинг иккинчи ярмида. Жаҳон фанида икки йўналиш ўртасидаги қарама-қаршилик юзага келди: тарихни тафсилотлаш ва интеграция жараёнларида ўрганиш мавзусининг "эриши". Иккинчисининг вакиллари қаторига яхлит ижтимоий тарих яратишни таклиф қилган инглиз ёзувчиси Е.Хобсбаум ва "жаҳон тарихи" тушунчасини илгари сурган француз тарихчиси Ф.Бродел киради.

Ўзбекистон тарих фанида ҳам бу мавзу фаол муҳокама қилинмоқда. Олимлар маълум бир давомийликни сақлаган ҳолда, ўтган авлодлар, жумладан, жадид ва совет тарихий мактаблари тажрибасидан фойдаланиб, жаҳон тенденциялари ва ёндашувларидан келиб чиқиб, миллий тарихни ўрганишнинг янги концепсиясини яратдилар. Қайси асосга кўра, тарих шахс ва жамиятни тараққиёт, ўзгариш ва турли ракурсларда ўрганиши, илмий этиборни нафақат тарихий шахсларга, балки ўзаро таъсирнинг муайян механизмларига эга бўлган ижтимоий тузилма ва тенденцияларга ҳам қаратиш лозим. Шубҳасиз, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А. Каримов бир гуруҳ тарихчилар билан ва кейинчалик Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида"ги қарори (1998) қабул қилинди. Ўзбекистон тарихини ўрганишда етакчи мавқега ега бўлди, ёш кадрлар тайёрлади ва халқаро алоқаларни кенгайттирди. Юқоридаги далиллардан келиб чиқадики, тарихни ўрганиш предмети ёки объектининг умумий қабул қилинган таърифи йўқ, чунки вақт ўтиши билан

муайян муаммоларни турли йўллар билан изоҳлайдиган янги тушунчалар, ёндашувлар ва илмий фанлар пайдо бўлади. Ўзбекистон олимларининг илмий изланишларига асосланиб, “Ўзбекистон тарихи” курсининг предмети Ўзбекистон ҳудудида тарихий жараён доирасида содир бўлган воқеа ва ҳодисалар фактларининг бутун мажмуи инсоннинг ҳозирги кунгача кўриниши ўзининг хилма-хиллиги ва аниқлиги билан. “Тарихни қандай ўрганиш керак?” муайян назарий ва услубий асоснинг мавжудлигини назарда тутди. Унинг асбоблар тўплами илмий тадқиқот тамойиллари, усуллари ва ёндашувларини ўз ичига олади. Доимий муҳокамалар билан салмоқли эволюцион йўлни босиб ўтган “Ўзбекистон тарихи” курсини тарихий илмий тадқиқ ва ўрганишнинг энг муҳим тамойили ҳолисликдир. Асрлар давомида тарихий асарлар, асосан, ҳукмрон сулолалар ва буюк шахсларга тааллуқли фактлар ва тарихий воқеаларни акс еттирувчи соф тавсифий хусусиятга ега бўлиб келган, бутун халқлар ҳаёти еса кўпинча ўрганиш доирасидан ташқарида қолган.

2021 йил 17 март куни Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистонда 2021-2030 йилларда тарих фанини ривожлантириш концепцияси” лойиҳаси эълон қилинди. Концепция яратиш зарурияти жаҳонда тарих фанининг ривожланиши, янги тарихий билимларнинг ортиши, ўтмишдаги воқеаларга жамоатчилик қизиқиши кучайгани ҳамда чуқур билим ва кўникмаларга эга, ижодий ва тизимли фикрлайдиган тарихчи мутахассислар, ўқитувчи ва илмий ходимлар янги авлодини чиқариш, олинган илмий натижаларни таълим-тарбия, тарғибот-ташвиқот ишларида таъсирчан қўллаш, жамиятда миллий ўзликни англаш ҳиссини мустаҳкамлашда хизмат қиладиган тарихий тафаккурни тарбиялаш билан боғлиқ экани айтилади.

Концепция мазмуни Ўзбекистонда тарих фани соҳаси жорий ҳолатининг танқидий таҳлили ва мавжуд муаммолар, илм-фанни ривожлантириш, таълим-тарбия тизими, ахборот макони билан узвий боғлиқлигини самарали йўлга қўйиш талабларидан келиб чиқиб, илғор миллий ва жаҳон тажрибасини инобатга олган ҳолда, бош мақсади, вазифалари ва устувор йўналишларини белгилаб олишдан иборатдир.

Концепция қабул қилиниши натижасида тарих фани соҳасини ривожлантириш бутунлай янгича асосда ва тизимли равишда амалга оширилади, жараёни самарали бошқариш имкони туғилади. Илмий фаолиятни мақсадга мувофиқ йўлга қўйиш, катта молиявий ҳаражатлардан муайян самара олиш мумкин бўлади. Шунингдек, ўзбек халқи ва давлатчилиги тарихи бўйича бутунлай янгича, миллий манфаатларга мос илмий ёндашувлар асосидаги туркум асарлар тайёрланади. Чуқур билимга

эга, ижодий ва тизимли фикрлайдиган илмий ходимлар авлоди шаклланади. Олий таълимда тарихчи мутахассислар тайёрлашнинг бутунлай янгича, илмий муассасалар билан узвий боғланган тизими яратилади. Тарих йўналишидаги илмий ходимлар, профессор-ўқитувчиларни моддий ва маънавий рағбатлантириш даражаси юксалади. Қадим, бой ва ноёб тарихий меросни миллий ва хорижий даражада тарғиб этишнинг янгича ва самарали тизими яратилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент. “Ўзбекистон”, 2021. -Б. 233.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ–60-сон Фармони. 2022 йил 28 январ. [https://t.me/YangiTaraqqiyot Strategiyasi](https://t.me/YangiTaraqqiyotStrategiyasi)
3. Тоштемирова С., «Тарих ўқитиш методикаси педагогик фан сифатида» Academic research in educational sciences.
4. Тошпулатов Т, Ғаффоров Я., «Тарих уқитиш методикаси» Тошкент «TURON-IQBOL» 2010

